

Bilaga 1

Göta Hovrätts arkiv

1978 påbörjades ett omfattande förteckningsarbete i hovrättens arkiv. Förteckningsarbetet sker under ledning och överinseende av förste arkivarien vid riksarkivet, Lennart Lundquist i samarbete med hovrättens arkivföreståndare Jan-Owe Berg.

Lundquist har för Riksarkivets interna tidning RA-nytt skrivit följande intressanta artikel om arkivet som DELGIVNINGEN fått tillstånd att publicera, något vi är mycket tacksamma för.

Ett av Sveriges äldsta och mest välbevarade domstolsarkiv är Göta hovrätts arkiv i Jönköping. Det är också ett av de minst utnyttjade och mest förbisedda i förhållande till den omfattande, delvis unika information det innehåller. Till en del kan detta förklaras av att det omfångsrika beståndet aldrig systematiskt genomgått, uppordnats och redovisats i en modern arkivförteckning. Som förteckning har i stället använts listor, i vilka endast de större serierna volymvis redovisats efter uppställningsplats - de har närmast karaktär av inventeringslistor, kompletterade av sökregister till vissa slag av handlingar, såsom bouppteckningar och testamenten. Stora delar av arkivbeståndet har aldrig redovisats i en förteckning och är okända för forskare och allmänhet. Under 1978 har emellertid ordnings- och förteckningsarbeten sent omsider inletts. Mot denna bakgrund kan det finnas anledning att kortfattat redogöra för de omständigheter som så länge fördröjt de nödvändiga ordnings- och förteckningsarbetena, för den gallring som under 1800-talet reducerat det äldre beståndet och för några hittills föga utnyttjade och otillräckligt kända delar av arkivet.

Göta hovrätt tillkom i enlighet med 1634 års regeringsform och inledde sin verksamhet 1635. Dess arkiv har sålunda befunnit sig i oavbruten tillväxt i snart 350 år. Under de första århundradena tycks förvaringen och vården av arkivet - fränsett de första årtiondenas provisoriska och olämpliga förvaringsförhållanden - inte ha vållat domstolen några större problem. Fram emot 1800-talets början hade emellertid arkivmassorna vuxit så, att man tvingades uppföra en särskild byggnad i trä för att härbärgera dem. Den kom snart att visa sig otillräcklig och blev tidigt ganska förfallen. 1866 uppfördes därför en ny arkivbyggnad, nu i sten, även den olämplig, som det skulle visa sig. 1938 anmälde hovrätten i skrivelse till Kungl Maj:t att arkivbyggnaden var otillfredsställande från såväl arkivteknisk som brandsäkerhetssynpunkt och föreslog att arkivet skulle förenas med riksarkivet eller med ett eller flera landsarkiv. Såväl riksarkivet som byggnadsstyrelsen anmärkte efter besiktningar 1945 på arkivlokalernas olämplighet och på brandrisken och en förflyttning av arkivet till Stockholm diskuterades. Planer skisserades, att inrymma hovrättsarkivet i skyddsrum eller i förhyrda lokaler i Stockholm i avvaktan på att riksarkivets planerade nybygge skulle hinna färdigställas. Vid en förläggning till riksarkivet skulle arkivet komma under sakkunnig vård och kunna uppordnas och förtecknas på ett fackmässigt sätt - hovrätten hade länge saknat lämplig arbetskraft för uppgiften. Därmed uppstod en koppling till frågan om hovrättsarkivets lokalisering, som länge skulle komma att fördröja det nödvändiga ordnings- och förteckningsarbetet. I januari 1946 hade planerna tagit fastare form och för flyttning av arkivet begärdes i statsverkspropositionen samma månad ett anslag på 75 000 kr. Kring årsskiftet 1945-1946 hade emellertid en lokalt förankrad opinion mot flyttningen till Stockholm vuxit fram. Hovrätten framhöll i ett förnyat yttrande, att flyttningen skulle bli till stor nackdel för den lokal- och personhistoriska forskningen och Jönköpings stads drätselkammare uttalade sig i underdånig skrivelse, att staden hade ett sådant intresse av hovrättsarkivets förläggning till Jönköping, att man var villig att erbjuda kronan visst bidrag

till en ny arkivlokal i Jönköping. Riksdagen tog intryck av den starka lokala opinionen och propositionen vann inte bifall. Statsutskottet uttalade att alla möjligheter att lösa arkivets lokalfråga på annat sätt än genom bortflyttning från orten borde prövas noggrant och att en flyttning till Stockholm måste betraktas som en sista utväg. Statsutskottets uttalande fick en avgörande betydelse för arkivfrågans fortsatta behandling. En flyttning av arkivet till Stockholm fick avskrivas.

I samband med ikraftträdandet av den nya rättegångsförordningen vid årsskiftet 1947-48 måste hovrättens arkivbyggnad upplåtas till tjänstelokaler för de dömande avdelningarna. I avvaktan på arkivfrågans slutliga avgörande fick arkivet en provisorisk, men ur brandsäkerhets- m fl synpunkter olämplig förvaring i fängelsebyggnaden i Jönköping. Avgörandet drog ut på tiden. En rad olika förslag diskuterades, bl a en förläggning till det närbelägna landsarkivet i Vadstena. Den lokala opinionen verkade fortfarande för en förläggning till Jönköping och 1963 anhöll Jönköpings stad hos Kungl Maj:t att hovrättens arkiv för framtiden skulle få bli kvar i Jönköping. Inte förrän 1971 tog Kungl Maj:t ställning och lämnade ansökningsen utan åtgärd. Redan dessförinnan, 1965, hade emellertid riksarkivet, hovrätten och Jönköpings stad träffat en principöverenskommelse att arkivet skulle få kvarstanna i Jönköping. Riksarkivet satte som villkor att hovrättsarkivet skulle beredas en varaktig placering i lokaler som uppfyllde gällande säkerhetskrav och att en kvalificerad arkivarie skulle finnas vid hovrätten för arkivets ordnande, förtecknande och tillhandahållande. Det första villkoret uppfylldes 1973, då arkivet inrymdes i nybyggda och specialinredda lokaler i det s k Folksamhuset vid Östra Storgatan i Jönköping. Det andra villkoret visade sig svårare att uppfylla. Från riksarkivets sida gjordes en uppskattning, att arbetet skulle ta ca 5 år i anspråk för en kvalificerad arkivarie, möjligen något mindre beroende på i vilken utsträckning biträdes hjälp kunde ställas till förfogande. Med tanke på bl a den s k trygghetslagen befarades att svårigheter skulle uppstå att engagera en fackman för en till en femårsperiod begränsad arbetsuppgift. 1978 träffades så en ny överenskommelse, denna gång mellan riksarkivet, hovrätten och domstolsverket; hovrättsarkivet skulle ordnas och förtecknas under ledning och överinseende av en från riksarkivet tidvis utlånad arkivarie, för vilken domstolsverket skulle betala arvoden jämte rese- och traktamentskostnader och hovrätten skulle ställa arbetskraft till förfogande för förtecknandet, renskrifts- och etiketteringsarbeten m fl arbetsuppgifter. I samarbete med hovrättens nye arkivföreståndare har jag 1978 påbörjat det så länge uppskjutna arbetet.

Arbetet i hovrättsarkivet är ännu inte så långt framskridet, att en fullständig presentation av beståndet är möjlig. Materialet har dock kunnat uppordnas och systematiseras i sådan utsträckning, att förteckningsplaner kunnat utarbetas för det arkiv som bildats före den nya rättegångsförordningens införande 1948. Utöver det tidskrävande förteckningsarbetet kommer sannolikt mycken tid att åtgå för utredningar och proveniensbestämningar vid upplösningen av omfattande mängder "sumpar", oordnade handlingar och arkivfragment.

Gallringar i hovrättens äldre arkiv

Medan Svea hovrätts arkiv är det av forskningen mest anlitade överrättsarkivet, är hovrättsarkivet i Jönköping tveklöst det mest välbevarade. Under det att eldsvådor 1697 och 1802 utplånat ansenliga delar av Svea hovrätts arkiv och en brand 1827 helt förstört Åbo hovrätts arkiv från den svenska tiden, har hovrättsarkivet i Jönköping undgått sådana katastrofer. Ej heller har Göta hovrätt, i motsats till Svea hovrätt, veterligen drabbats av några arkivstölder i större skala. Däremot har omfattningen av vad som faktiskt finns bevarat i de båda hovrättsarkiven från 1600- och 1700-tal i stor utsträckning sin förklaring i de skilda

tolkningarna av ett kungligt brev. Den 12 oktober 1860 utfärdade nämligen Kungl Maj:t ett medgivande för Svea och Göta hovrätter att vidta åtgärder till "minskning i behovet av archive utrymmen", vilket kom att bli det första gallringsbeslutet för hovrätterna. Dessa domstolar fick då tillåtelse att, efter frångående av viktigare handlingar såsom protokoll, utslags- och domböcker m fl särskilt angivna handlingar utgallra vissa serier, bl a handlingar i avgjorda mål och ärenden, skrivelser från underdomare och landshövdingar, markegångstaxor och fånglistor samt övriga, ej i brevet närmare angivna handlingar, äldre än hundra år. Hovrätterna anbefalldes dock, att vid gallringen undanta handlingar från "historiskt märkvärdiga rättegångar" eller som i övrigt kunde i något hänseende vara "för forskningen av vikt". I det kungliga brevet uppdrogs således åt domare och befattningshavare i hovrätterna, icke åt arkivmän och historiker, att avgöra vilka handlingar som hade värde för forskningen och som därför borde bevaras. Resultatet har blivit att arkivmaterial från 1600- och 1700-tal hos de båda hovrätterna är ojämnt och nyckfullt bevarat. Urvalet tycks vara styrt av skiftande och inkonsekventa bedömningar och stundom skapat av rena tillfälligheter. Ibland tycks en series yttre skick eller skrymmande karaktär ha fått avgöra ett beslut om bevarande eller utgallring. Eftersom upphovet till det kungliga brevet var en akut utrymmesbrist i Svea hovrätts arkivlokaler är det inte förvånande, att 1860-talets stora utgallringar gick hårdare fram över dess bestånd. En konsekvens är, att motsvarigheter till åtskilliga serier och handlingar som utgallrats hos Svea hovrätt finns bevarade hos Göta hovrätt. Det bör i sammanhanget nämnas, att hovrätten över Skåne och Blekinge, den tredje av hovrätterna och verksam sedan 1821, inte berördes av det kungliga brevet.

Handlingar av särskilt intresse

Det är klart, att brottmålsakterna i Svea hovrätts arkiv så gott som fullständigt saknas för tiden fram till 1799 och att utslag och resolutioner i kriminella mål finns bevarade endast från spridda år före 1780. Det kan måhända vara av intresse för den rättshistoriska forskningen att påpeka, att såväl brottmålsutslag som brottmålsakter finns i det närmaste fullständigt bevarade från de första fem årtiondena av Göta hovrätts verksamhet, d v s för åren 1635-1688. För närmast följande årtionden har brottmålsakterna utgallrats och en obruten aktserie återupptas först 1722 med akter i underställda brottmål. Någon förklaring till att just dessa tidiga akter skonats står inte att finna - möjligen har de kommit att bevaras helt enkelt därför att de varit inbundna i skinn- och pergamentsband. För en forskning som undersöker förändring och utveckling av domspraxis och för ett studium av straffprocessen i högre rätt kan de kanske i någon mån ersätta luckorna i Svea hovrätts bestånd. Det förtjänar också nämnas att avbrottet i aktserien 1688 kan kompenseras av att de tidigare mycket kortfattade kriminalprotokollen i Göta hovrätt fr o m 1688 när målen rörde "liv, ära och välfärd" fördes med samma utförlighet som de fylligare civilprotokollen och att från slutet av 1600-talet protokoll fördes även i underställda brottmål.

En annan grupp av speciellt intresse är primäruppgifterna till rättsstatistiken under 1600-talet. Sådana uppgifter rörande hovrätternas och underlydande domstolars dömande verksamhet insändes under åren 1830-1913 till justitieministern, senare justitiedepartementet. På grundval av dessa sammanställdes och offentliggjordes årligen en tryckt rättsstatistisk redogörelse "Chefens för Justitiedepartementet ämbetsberättelse", fr o m 1857 publicerad i "Bidrag till Sveriges officiella statistik". De tidigare hos justitiedepartementet förvarade originalexemplaren av primäruppgifterna har utgallrats eller av okänd orsak försvunnit. Hos Svea hovrätt och hovrätten över Skåne och Blekinge har, med undantag av någon enstaka årgång, samtliga kopior av insända uppgifter utgallrats. Det vill därför synas som om den

enda fullständigt bevarade serien rättsstatistiska primäruppgifter (1851-1913) i Sverige före 1914, då Statistiska Centralbyrån övertog rättsstatistiken, finns bevarad i Göta hovrätts arkiv.

En tredje grupp av intresse är kvarlevorna från hovrättens ekonomiska förvaltning, framför allt 1700-talsmaterialet. Motsvarigheterna har så gott som fullständigt utgallrats i Svea hovrätt. Med tanke på de stora inslagen handlingar av rutinkaraktär kan det synas förvånande att de skonats vid utgallringarna. Tänkbart är att de helt förbisetts. Materialet är mycket omfattande. Förklaringen är, att hovrätten för sin drift och för avlöningen av sina befattningshavare under 1600- och 1700-talen varit beroende av lokalt uppburna skatte- och bötesmedel. Hovrätternas ledamöter avlönades bl a med från underrätterna inlevererade sakören och lösenavgifter, tjänstemännen med sportler och revisionspenningar. Underhåll av domstolsbyggnad och presidentbostad bestreds bl a med saköresmedel. Häradshövdinge- och lagmansrätter redovisades och inlevererades till hovrätten. Administrationen med uppbörd och fördelning av dessa medel blev med tiden så omfattande, att en särskild tjänst som hovrättskamrerare fick inrättas 1718 och hölls besatt till 1700-talets slut. Kring denne befattningshavares verksamhet uppväxte en separat arkivbildning med särskilda protokoll, registratur, diarium och korrespondensserier. Hovrättskamrerarens arkiv fick växa utan någon systematisk styrning och utan att någonsin bli föremål för gallring eller ens ett sådant avskiljande av rutinbetonade och ovidkommande handlingar som numera kallas rensning. Handlingar som blivit inaktuella ställdes helt enkelt åt sidan, ofta utan inbördes ordning och sammanhang, buntarna av sådana handlingar, till nöds sammanhållna av ett snöre, växte och blev under årtiondenas och århundradenas gång så omfattande, så svåröverskådliga och till sitt yttre skick så dammiga och skräpiga, att de uppenbarligen haft en effektivt avhållande inverkan på alla ambitioner att ordna dem. Resultatet har blivit att i hovrättens arkiv nu finns bevarat ett mycket rikhaltigt och i sitt slag troligen unikt källmaterial till belysning av en hovrätts ekonomiska förvaltning i äldre tid. Genom den stora andelen handlingar av rutinmässig karaktär, bagatellartad betydelse och med slumpartad tillkomst, såsom bevarade handbrev mellan hovrättskamreraren och olika domare i redovisnings- och avlöningsfrågor, domares och tjänstemäns kvittenser och skuldebrev på lån ur hovrättskassan, privata kassaböcker och minnesanteckningar kan en bild skapas inte enbart av den dagliga skötseln av ekonomifunktionerna. Materialet ger även inblickar i de privatekonomiska förhållanden under vilka hovrättens och underrätternas domare och övriga befattningshavare hade att leva och kan därmed lämna ett värdefullt bidrag till 1700-talets socialhistoria.

En mera ingående redogörelse för Göta hovrätts arkiv måste anstå till en tidpunkt då de nu inledda arbetena är avslutade. Det bör dock ha framgått av denna kortfattade framställning, att hovrättsarkivet i Jönköping kan ha ett tidigare obeaktat värde för vetenskaplig forskning, inte minst mot bakgrund av de omfattande arkivförlusterna i Svea hovrätt.

Lennart Lundquist